

Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)

Gültekin Yıldız

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021, 287 sayfa, ISBN: 978-605-7800-49-7.

Nagihan ÇATAKLI*

Gültekin Yıldız, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olup Marmara Üniversitesinde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Aynı üniversitede göreve başlayan yazar Yakın Çağ Tarihi alanında sürdürdüğü eğitim hayatıyla profesörlük unvanını almıştır. Milli Savunma Üniversitesi ve bazı diğer üniversitelerde görevine devam etmiştir. Yakın Çağ Türk ve Avrupa Askerî Tarihi alanında uzmanlığı bulunmaktadır.

Kitapta, Osmanlı belgelerine dayalı olarak sunulan yurt içi ve yurt dışı askerî durumlar hakkında bilgi verilmektedir. Sunulan bilgiler, belgelere dayalı bir şekilde ve görsel malzeme kullanılarak aktarılmıştır. Dış askerî istihbarata dair bilgileri yazılan raporları, casuslar ve elçilikler aracılığıyla elde ettiğini belirtmiştir. Bu resmî belgeleri dipnotla göstermiş hatta bazı durumları tablo şeklinde göstererek okuyuculara sunmuştur. Derin bir anlamda askerî istihbaratın nasıl işlediğini, savaş zamanlarında ne gibi önlemler alındığını ve bu önlemleri kim aracılığıyla ön görmeye çalıştığını; savaşa dair hazırlıkları, kullanılan malzemeleri, ne giyip ne yiyeceklerine dair bilgileri bu kitapta ayrıntılı bir şekilde bulabilmekteyiz. Yıldız, yazmış olduğu kitapta kaynak olarak arşiv ve kütüphanelerdeki yazma eserler, resmî belgeler, basılı yayınlar, süreli yayınlar ve tezlerden yararlanmıştır. Kitaba askerî istihbarat sisteminin ortaya çıkışından başlayarak kurumsallaşma sürecini ele alan yazar, askerî istihbaratın dış ilişkilerini anlattıktan sonra, elde edilen bu bilgilerin yayılma sürecine ve dağılımına değinmiştir.

Kitap üç bölümden ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Ayrıca yazar, kitabın bazı bölümlerinde oransal açıdan karşılaştırma yapmak için grafiklere ve tablolara yer vermiştir. Kitabın bölümlerine başlamadan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, nagihancatakli@gmail.com

önce ön söz, teşekkür ve giriş kısımlarından sonra çalışmaya dair genel bir bilgi vermiş, ardından da kullanılan kaynaklar ve uyguladığı araştırma yönteminden bahsetmiştir. Eser 1869-1914 arası Osmanlı dış askerî istihbarat faaliyetleri bakımından ele alınan en kapsamlı kaynak olması hasebiyle oldukça önemlidir. Kaynak bakımından özellikle birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterilirken veri ve istatistiki analizler açısından da oldukça zengindir. Önemli arşiv merkezlerinden kaynak sağlaması da kitaba verilen itinaı göstermektedir. Bu arşivlerden bazıları Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve Deniz Müzesi Arşivleridir. Yazar, araştırmasını yaparken binlerce belge taramasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin istihbarat raporlarını sınıflandırarak, daha sonra bunları kategorilere ayırarak büyük mesai harcamıştır.

İlk bölümde “Modern Dış Askerî İstihbarat Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Kurumsallaşması” başlığında 19. yy.da Avrupa'daki orduların kuvvet gücünden bahsetmektedir. Bu bölümün ilk alt başlığı “Avrupa Devletlerinde Askerî Ataşeliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” meselesini ele alır. Askerî ataşelik denilen makam yüksek rütbeli askerî bir görevlinin elçilikte görev almasıdır. Askerî istihbarat sistemi denilince akla farklı anlamlar gelmektedir. Mesela 19. yy. öncesinde bu görevi genellikle diplomatlar, casuslar ya da muhbirler yapmaktaydı. Ancak bu yüzyıldan sonrasına bakıldığında bu görevi subayların da üstlendiği görülmektedir. Göreve getirilen rütbeli subayların görev yapmış oldukları ülkelerde daha serbest ve rahat bir şekilde hareket etmeleri sebebiyle gizli bilgi vazifesi de kendilerine verilmiştir. Subayların yurt dışına gönderilip kendilerine gizli görev verilmesi fikrini ilk ortaya atan kişi Napoleon'dur. Osmanlı Devleti'ne ilk askerî ataşe gönderen devlet ise Rusya olmuştur, gönderilen ataşe Alman asıllı Friedrich Wilhelm Rembert von Berg'dir. 19. yy. başlarına bakıldığında da Osmanlı Devleti'nde farklı ülkelerden ataşeler bulunmaktadır.

Dış askerî istihbarat faaliyetleri ilk defa 1815 yılında kurulmuş ancak bunun uygulanması ülkelere göre farklılık göstermiştir. Mesela ABD'de ilk defa 1885'te, Prusya'da Napoleon Savaşlarından sonra işlevsel hale geldiği söylenmektedir. Bu istihbarat faaliyetlerinin amacı devletlerin askerî açıdan hangi konumda olduklarını, ne zaman ve hangi devletle savaşa gireceklerini ya da yapmış oldukları yeniliklerle neyi amaçladıklarını bilmek içindir.

Aynı bölümün bir diğer başlığı ise “Osmanlı Devleti'nde Ataşemiliterlik, Ataşenevlik ve Şehbenderlik”tir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde bu kurumun ilk ne zaman vuku' bulduğuna dair bilgi verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde kurmay ve subayların bu iş için görevlendirilmesi 1864 yılında başlamıştır. Askerî ataşelerin görevleri buldukları devletin askerî işlerine, silah türlerine, askerî reformlarına ve idare şekline vakıf olup bunları yazışmalar ile kendi devletine bildirmektir. Bu ataşelerin görevleri azami iki yıl süreliydi. Genellikle kurmay subaylardan seçilen bu görevliler, görevlendirildikleri ülkeye ilk gittiklerinde gözlemlerine dayalı bir rapor hazırlamaktaydı. Ataşelerin görevleri siyasi ve askerî olarak iki bölümdür. Ortak dil ise Fransızcadır. Subaylar gittikleri ülkelerde yabancı gözükmemek için o yerin örf-âdetlerine, yaşam şekillerine uyum sağlamaktaydı hatta o ülkeden kendilerine bilgi verebileceğini düşündükleri kişilerle arkadaş olabilmekteydiler. Ayrıca bu subaylar elçilerin verdikleri görevlere de riayet etmek zorundaydılar.

Ataşemiliterler dışında diğeri önemli görev de ataşenevallerin idi. Ataşenevaller denizcilik alanında iş yapmaktaydı ama uzun süre bu görev boş kalmıştır. Belgelere bakıldığında ancak 1909 sonrasında Londra, Berlin ve Atina'ya ataşeneval tayin edildiği görülmektedir. Ataşenevallerin görevleri ise basılı kaynakları inceleyerek önemli gördüklerini merkeze raporlamaktı. Ataşelerinki gibi görevleri iki yıl olarak belirlenmişti. Ataşenevallerin olmadığı yerlerdeki faaliyetleri şebkenderler yürütmekteydi.

Şebkenderler, günümüzdeki konsolosluga benzer bir göreve sahipti. Yurt dışına göreve giden bu subayların devletin bazı dönemlerinde, özellikle II. Abdülhamid zamanında uzun süre maaş alamadıkları da söylenmektedir. 19. yy.a gelindiğinde şebkenderlerin birçoğunun gayrimüslim tebaadan oluştuğu ve önemli bir kurum oldukları söylenmektedir. Yazarın bu araştırmaları yaparken gerçekten ince eleyip sık dokuduğunu görebilmekteyiz. Yazarın, bahsi geçen bu önemli kurumların, ülke dağılımlarını haritalandırarak görsel bir malzeme sunduğunu da belirtmek gerekir.

“Osmanlı Dış Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Kapsamı” başlıklı ikinci bölümde, ilk bölümde bahsettiğimiz görevlilerin vermiş oldukları bilgiler sayesinde ortaya çıkarılan sonuçlardan bahsedilmektedir. Bu bölümün ilk alt başlığı olan “Yabancı Silahlı Kuvvetler ve Dış Askerî Tehditler” kısmında genel olarak ülkelerdeki askerî istihbarat ağının yayılımı verilmiştir. Ülkeler arasındaki ittifaklar, ordu, donanma, tahkimat inşası, parlamento ve iç siyaset, hangi ülkenin kime silah-platform ve malzeme tedarik ettiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu konuya örnek vermek gerekirse, Yunanistan; Fransa, Almanya, Avusturya, İngiltere ve Almanya'da mal tedariki sağlamıştır. Balkan Devletleri arasındaki ittifaklar; Rusya'nın Balkan Devletleriyle kurmuş olduğu münasebetler (Rusya-Romanya, Rusya-Bulgaristan), Büyük Güçler (Almanya ve İngiltere, Üçlü İttifak, Almanya ve Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya gibi) şeklinde ifade edilebilir.

Bu bölümde yazar, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne tehdit olarak görülen devletleri bir tablo halinde sunmaktadır. Ayrıca stratejik karar verme süreçlerinde askerî istihbaratın rolü konusu ele alınmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti herhangi bir askerî durum karşısında önlem alabilmek adına çeşitli ülkelere subaylar göndermiştir. Subaylar, gittikleri yerlerde olağan dışı bir hareketlilik sezdiğinde direkt Osmanlı'ya haber vererek devletin önlem almasını sağlamıştır. Gelen bu haberlerde öncelik, kesinliğinin teyit edilmesidir. Örneğin, 1883 yılında Berlin sefaretini, bir Alman gazetesinde gördüğü haberi Hariciye Nezaretine aktarmıştır. II. Abdülhamid gelen haberin bir analizden geçirilmesini istemiştir. Yani her gelen habere riayet edilmemekteydi çünkü yanlış anlaşılma yahut tuzak da olabilirdi. Balkan Harbi'nin meydana gelmesinden beş yıl önce Yıldız Sarayı'nda bir komisyon toplayan II. Abdülhamid burada Osmanlı Devleti'nin de içinde olacağı bir “Balkan ittifakı” konusunu gündeme getirmiştir. Komisyon üyeleri Bulgaristan'a karşı diğer Balkan devletleriyle olası bir ittifakın ehemmiyetine dikkat çekmişlerdir. Bu toplantı sonrası II. Abdülhamid, Münir Paşa'yı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan gibi Balkan devletleriyle gizli ittifak yapması için görevlendirmiştir. Ancak bir sonuç alınamamıştır.

İkinci bölümün bir diğeri başlığı ise “Erken Uyarı Sistemi Olarak Dış Askerî İstihbarat Faaliyetleri”dir. Bu kısım kendi arasında üç alt başlığa ayrılmıştır. İlk başlıkta Balkan Harbi'nden bahsedilmektedir.

İstihbarat mektuplarında sadece müttefik-ittifak, savaş-barış gibi haberler verilmemiştir. Ülkeler arasındaki savaş malzemeleri tedarikinden de bahsedilmektedir. Verilen bu istihbaratlar sayesinde sevkiyatlar durdurulmaya çalışılmıştır. Mesela Bulgarların, Fransa'ya sipariş etmiş oldukları torpedo ve istimbotların, Paris sefaretini tarafından haber gönderilip nakliye engeli olduğu belgelerde geçmektedir. Edirne vilayetinin Cısr-i Mustafa Paşa Kaimmakamlığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta, Bulgaristan ile girilecek savaşın artık kapıdan içeriye girdiği "muteber bir yolcu"dan alınan net istihbaratla sunulmuştur. Ayrıca bu savaşın kesinliğine dair diğer bir bulgu ise, Osmanlı tarafına geçen Müslümanların tekrar Bulgaristan'a alınmadığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu istihbarat haberlerinde ithalat faaliyetleri de önemlidir. Balkanlarda diğer bir tehdit unsuru olarak görülen Yunanistan'ın İtalya'dan at ıthalatı, Avusturya'dan top ve tüfek, İngiltere'den de gemi inşaatı için bazı malzemeleri sipariş etmesi savaşa hazırlık olarak görülmüştür. Ancak daha sonra kesinliği teyit edilme çalışması başlatılınca aslında böyle bir girişimin olmadığı söylenmiştir. Fakat 1912 yılında Dahiliye Nezaretine gelen şifreli telgrafta ise, Yunanistan'ın yığınak ve hazırlıklarının belirgin bir hâle geldiği haberi verilmiştir. Kosova vilayetinden gelen diğer bir haberde ise bin kişilik bir Sırp ordusunun hazırlık yaptığı ve ellerindeki bombalarla Osmanlı topraklarında savaş başlatacakları hatta Dobroviçe'de büyük bir kuvvetin toplandığı söylenmektedir.

Diğer alt başlıkta İtalya ve Trablusgarp Harbi'ne dair haberler verilmektedir. Osmanlı devlet yazışmalarında, İtalyanlara dair ilk bilgi 1885 yılında gelmiştir. Bu haberde İtalyanların Kızıldeniz'e dair planlarından bahsedilmiştir. İlk Osmanlı zabiti olan Rıza Efendi, İtalya'nın Trablusgarp'ı ve Kuzey Afrika'yı işgal edeceği haberini vermiştir. Aynı kişi İtalyanların gemi sayısını arttırdıklarını, bu yüzden de önlem almaları gerektiğini rapor etmiştir. İstihbaratlardan gelen haberlerden dolayı Osmanlı, kendisine müttefik arama çalışmalarını hızlandırmıştır. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme niyetinde olduğu yönünde, Palermo şebkenderi Ernest Efendi de bir rapor göndermiştir. Ayrıca İtalya'nın Trablusgarp için yaptığı hazırlıklar, Osmanlı Devleti'nin mahallî idarecileri tarafından tespit edilmiştir. 1905 Mayıs'ında Paris sefaretinin güvenilir bir kişiden aldığı habere göre İtalya hükümetinin Trablusgarp'a bir savaş gemisi göndermeye karar verdiği bilgisi paylaşılmıştır. Osmanlı Devleti böyle bir savaşın çıkacağı ihtimalini 26 yıl öncesinden açık ve gizli kaynaklar sayesinde sezebilmiştir. Ancak gelen bu haberlere rağmen Osmanlı'nın savaşı kaybetmesindeki nedenin istihbarattan dolayı değil de deniz ve kara kuvvetlerinin yetersizliği sebebiyle olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bölümün son alt başlığı "Rusya ve Boğaz Seferi Projesi"dir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkma ihtimali istihbarat raporlarında öngörülmekteydi. Rus silahlı kuvvetlerinin seferberliğe başladığı gelen raporlarda bildirilmektedir. Dağıstan'daki Müslümanların Osmanlı safında buldukları, bu yüzden de silahlarının toplandığı gelen haberler arasındadır. Harpten yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'ne gelen bilgiler de Rusya'nın tekrar savaş açabileceği ihtimaline karşı vali, kaymakam, şebkenderlik, sefaret ve hafiyeler aracılığıyla kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu ihtimale karşı Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa, Petersburg sefirine yazmış olduğu yazıda Rusya'nın sınırlara asker yığdığı havadisinin doğru olup olmadığını teyit etmek istemiştir. Sefir ise Osmanlı'nın Düvel-i Selase ile ittifak yaptığı endişesi üzerine

Rusya'nın böyle bir güvenlik arayışı içerisine girdiği haberini vermiştir. Rusya'nın gizli harekât planlarına dair Osmanlı'ya gelen diğer istihbarat raporu 1886 yılına aittir. Bu planı ortaya çıkaran kişi ise Ziya Paşa idi. Sivastopol ile Odessa'dan kalkacak gemilerle yirmi bin kadar askeri teşkilatlandırıp gece vakti Karadeniz sularından Boğaz'a sevk etmeyi ve buradan da karayı zapt etmeyi hedeflemekteydi. Gelen bilgiler sadece bir sefarete bağlı değildi, diğer yerlerdeki sefaretlere de bu bilgi gelmiştir.

İkinci bölümün son başlığı ise “Askerî Teknolojideki Gelişmeler ve Yeni İcatlar”dır. Gatling makineli tüfekler, deniz lağımları, yeni model torpido, zırhlı gemi ve gambotlar, çelik toplar, mikrometre aleti, hâkî renk askerî üniforma, konik mermi, kurşun geçirmez elbise gibi kolaylık ve güvenliği artıran malzemeler askerî açıdan önemliydi. Yeni icatlar Osmanlı yönetiminin gündemini değiştiren gelişmelerdendir. Rakip devletlerin kullandığı bu malzemeler Osmanlı Devleti içerisinde de gündeme gelmiştir. Ve arada herhangi bir geri kalmışlık olmaması için Osmanlı yetkilileri, bu ürünlerin siparişleriyle de ilgilenmişlerdir, hatta Bulgaristan ve Yunanistan gibi devletlerin siparişlerinin gecikmesine sebep oldukları söylenmektedir.

“Osmanlı Dış Askerî İstihbarat Bilgisinin Üretimi ve Paylaşılması” başlıklı üçüncü bölümü yazar, iki alt başlıkta incelemiştir. İlk başlıkta istihbarat bilgisinin üretilme süreçleri hakkında bilgi vermiştir. Osmanlı Devleti muhbir, casus ve hafiyeleri istihbarat haberleri için görevlendirmiştir. Genellikle subayları görevlendiren devlet bazen kendilerini tebdil-i kıyafet ile gizli görevlere göndermiştir. Bu görevliler Yunanistan, Karadağ, İran, Rusya ve bazı diğer ülkelere gizli görev için gönderilmişlerdir.

Diğer başlık “İstihbarat Bilgisinin Yayımlı ve Dağıtımı”dır. Osmanlı Devleti'ne istihbarattan gelen bilgilerin ordu, donanma mensubu subaylara ve diğer görevlilere matbu bir şekilde sunulması ancak 1908 yılından sonra mümkün olabilmiştir. Avrupa'daki süreli yayınlara benzer bir yayın Osmanlı Devleti'ndeki *Mecmûa-ı Fünûn-ı Askeriyye* adlı dergidir. Günümüzde ise bu dergi Türkiye'deki kütüphanelerde ve dijital ortamlarda bulunmaktadır. Dergide yayımlanan çoğu yazı çeviridir. Dergide yabancı silahlı kuvvetlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde, dergide bulunan haberlerin dağılımı da tablolar halinde yüzdesel ifadelerle gösterilmiştir. Dergideki konuların ağırlığı yıllara göre değişmektedir. Mesela II. Meşrutiyet döneminde eğitim ve haber alanındaki makalelerde artış görülmüştür. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordusu hakkındaki yazılara hiç yer verilmemiştir. 1882-1916 arasında ise dünya sektöründeki gelişmelere öncelik verildiği bilinmektedir. Dergide sadece Osmanlı Devleti içerisindeki durumlar hakkında değil, diğer dünya devletleri hakkında da bilgiler sunulmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yazılan 87 makalenin 19 tanesinin çeviri olduğu kesindir. II. Abdülhamid döneminde ise 374 makaleden 79 makalenin çeviri olduğu tespit edilmiştir. MFA'daki atıflara bakıldığında ise Fransa ve Almanya menşeli yayınların öne çıktığı bilinmektedir.

Gültekin Yıldız, kaleme aldığı eserinde 1864-1914 arasındaki askerî teşkilatlanma, istihbarat ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinden bahsetmektedir. Yazar, kaynak olarak çoğunlukla arşivlerden, süreli yayınlardan, yabancı kaynaklardan, yıllıklardan, bu konu hakkında yazılan tezlerden ve daha birçok malzemedir yararlanmıştır. Oransal açıdan verilen sonuçları tablo ve grafik halinde göstermesi okuyucuları kitaba daha çok çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan istihbarat ağıyla

alakalı geniş bilgiler veren yazar, bu alanda çalışacak kişilere de kaynak sağlamaktadır. Ayrıca kitapta geçen ataşemiliter ve ataşenevallerin isimleri, gittikleri yerler, yılları ve rütbeleri kitabın sonunda ayrı bir bölümde listelenmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti diğer ülkelerle aynı zamanda, ataşemiliter ve ataşeneval denilen modern askerî istihbarat sistemine geçiş yapmıştır. Eskiden beri var olan bu casusluk sistemi 19. yy.a gelince subaylar aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu işe getirilen görevlilerin bazı özellikleri ve verilen görevlerden söz edilmiştir. Subaylar gittikleri yerlerde etrafı keşfetmeli, gizli kaynaklara ulaşmalı, disiplinli olmalıydı ve gerekli gördüğü konuları devlete iletmeliydi. Osmanlı Devleti 19. yy. ortalarına doğru toprak bütünlüğü sağlamak adına denge stratejisini uygulamaktaydı. Osmanlı, bu yıllarda rakip ülkelerin askerî-siyasi durumları hakkındaki bilgileri istihbarat faaliyetleri sayesinde öngörmüştür. Tabii ki gelen her bilgi kesin olarak kabul edilmemektedir. Kabul edilebilecek bir gerçek ise, bu faaliyetlerin birçok konuda devletlerin nasıl hareket edeceği ve kimin müttefik, kimin düşman olduğu konusunda bilgi vermeleriydi.